

УДК 340.11:17.02

МОРАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ГЕНЕТИЧНА СПІЛЬНІСТЬ ПРАВА ТА МОРАЛІ

Соломчак Х.Б., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена моралі та праву як двом нероздільним, взаємодоповнюючим категоріям. Встановлено, що дієвість та цінність права полягає у його моральних засадах та соціальній направленості, а тому воно повинно бути моральним. Моральне право покликане змінити ставлення до норм права та зорієнтувати членів суспільства на позитивну правову відповідальність людини.

Ключові слова: мораль, право, моральне право, морально-правова поведінка, морально-правові відносини, морально-правове виховання.

Статья посвящена морали и праву как двум неразделимым, взаимодополняющим категориям. Установлено, что действенность и ценность права заключается в его моральных принципах и социальной направленности, а потому оно должно быть нравственным. Моральное право призвано изменить отношение к нормам права и сориентировать членов общества на положительную правовую ответственность человека.

Ключевые слова: мораль, право, моральное право, морально-правовое поведение, морально-правовые отношения, морально-правовое воспитание.

Solomchak H.B. MORAL LAW AS GENETIC COMMUNITY LAW AND MORALITY

The article is devoted morality and law as two inseparable, complementary categories. Established that the efficiency and value of law lies in its moral principles and social orientation, and therefore it must be moral. Moral Law is designed to change the attitude of the law and target members of society in a positive liability rights.

Key words: morality, law, moral law, moral and legal behavior, moral and legal relations, moral and legal education.

Постановка проблеми. Історичне існування моралі та права як найважливіших сфер суспільної свідомості пов'язується з виникненням та регуляцією відносин між людьми, зі створенням, організацією та впровадженням різних соціальних механізмів, які спрямовані на врегулювання діяльності у соціумі. Проблема співвідношення моралі і права приваблювала увагу науковців вже протягом багатьох століть, проте і на сьогодні це актуальне питання, особливо якщо таке співвідношення розглядати з позиції його впливу на позитивну правову відповідальність людини.

Ступінь розробленості проблеми. Під час розгляду даної проблеми були використані праці, таких вчених правової науки, як О.К. Абросимова, В.К. Демиденко, Е.В. Золотухина-Аболиніної, О.Л. Львова, У.В. Чайковської, В.І. Яговка тощо.

Метою статті є спроба аналізу моралі та права як єдиних, взаємопов'язаних, взаємозалежних соціальних регуляторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право, перш за все, відбиває суспільний порядок, який ґрунтується на свободі й соціальній рівності між учасниками суспільних відносин, що забезпечується державою та підтримується суспільством. Неможливо уявити державу без права, адже право як суспільний інститут, що має великий вплив на життя людей, служить досягненню рівності та справедливості. Право є обов'язковим та спирається на силу державного примусу і авторитет всієї держави. Право діє там, де мораль безсила, коли мораль не здатна своїм авторитетом стримувати прояви егоїзму. Право – явище багатогранне, яке в першу

чергу виступає соціальною цінністю суспільства та спрямоване на врегулювання поведінки людей відповідно до критеріїв правових цінностей цього суспільства. Право є найважливішим інструментом управління соціальними явищами і процесами та спонукає людей до активної поведінки, направляючи мотиви громадян в потрібне русло, забезпечуючи відповідність активної поведінки інтересам суспільства. Тому право виступає не тільки в ролі регулятора, але і в якості інструменту, що впливає на поведінку людей, учасників суспільних відносин. Право вносить у суспільні відносини стійкість і твердість, саме завдяки йому затверджується і закріплюється мораль, забезпечується її виконання, шляхом присікання будь-яких необдуманих вчинків. Отже, право допомагає бути моралі дієвою. Зрозуміло, що роль права величезна, адже на нього покладений обов'язок врегулювання усіх суспільних процесів, проте це неможливо виконати без моралі, яка повинна виступати орієнтиром для права.

Жодне суспільство не може існувати на ґрунті егоїстичних інтересів кожного індивіда, а тому виникла необхідність у регулюванні людських відносин, шляхом взаємної обмеженості прав членів суспільства та наділення їх певними обов'язками, що призвело до впорядкованості та урегульованості відносин нормами моралі. Мораль – це категорія, що визначає рівень свідомості, ступінь вольової активності, емоційної сформованості, та є людським уявленням про дозволене та заборонене, про добро і зло. Вона виникла задовго до появи права та довгий час була єдиним способом врегулювання суспільних відносин.

Здебільшого людина не вчиняє злочин не через те, що забороняє право, а тому, що це суперечить її моральній свідомості. Мораль є складовою оцінки суті юридичних понять.

Вважаємо, що моралі притаманні наступні властивості: мораль – це соціальний регулятор суспільних відносин; мораль не має меж свого існування, вона може існувати як в державі, так і поза державою; мораль показує життя людей з позиції таких категорій, як: добро та зло, чесність та гідність, відповідальність і свобода, рівність та справедливість тощо; мораль поширюється на всіх членів суспільства; людина сприймає мораль добровільно та усвідомлено через виховання, самовиховання та освіту; усвідомлення моралі залежить від рівня розвитку людини; мораль є критерієм належної поведінки; совість – морально-психологічний контроль, що діє у внутрішньому світі людини та перевіряє, чи виконуються її обов'язки; мораль виступає формою не лише суспільної, а й індивідуальної свідомості, адже у кожної людини свої уявлення, переживання, почуття з приводу дотримання норм моралі.

Мораль – це більше духовний інститут, що втілює в собі загальні уявлення людей про моральні цінності та проникає в усі галузі соціальних відносин (культурну, політичну, економічну, правову тощо). Мораль ставить до людини більш високі вимоги, ніж право, адже для нього не важливі мотиви дотримання норм поведінки. Вона вимагає поводити себе по совісті, за внутрішнім переконанням. Відповідно, є різниця між людиною, яка просто дотримується вимог закону і людиною, що живе за законами моралі. Якщо людина виконує закон, тому що боїться покарання, то така дія заснована на погрозі наслідків. Звідси мотивом до дотримання правової норми може бути тільки страх, тобто стан страждання від очікування можливого покарання за невиконання або від очікування наслідків. Мотивом же до дотримання моралі є совість, тобто стан страждання від невиконання моральної норми або стан страждання від нагадування про невиконання обов'язку. При цьому природно, що совість на відміну від страху сама є породженням, а не причиною, морального закону [1, с. 128–129].

Совість – особистісне утворення (особлива властивість особистості), що являє собою оцінне ставлення людини до своїх вчинків, думок в її взаємодії з іншими людьми і яке характеризується єдністю знань (ідеї, норми, принципи), мотивів, практичних дій та емоційно-вольових факторів [2, с. 32]. Головна функція совісті – самоконтроль. Людина з гострим почуттям морального обов'язку, що пред'являє до себе високі моральні вимоги, – це совісна людина. Проте совість можлива лише тоді, коли є моральні знання, адже наші переживання з приводу відступу від цінностей виникають лише тоді, коли ми ці цінності знаємо та приймаємо. У цьому сенсі совість пов'язана з розумом, проте розум завжди здатний знайти виправдання аморальній поведінці, він шукає раціональні, практичні аргументи, що обґрунтовують власну недосконалість. Тому совість повинна ігнорувати

раціональні аргументи, багатослівні міркування і відсіювати докази, адже її суть – це вживання реальних зусиль для виправлення ситуацій, якщо, звичайно, це можливо [3, с. 92–94].

Отже, без моралі, право було б лише механічним виконанням законів. Якщо ці закони будуть позбавлені справедливості, гуманності чи інших моральних цінностей, то навіть найдосконаліші з них будуть виконуватися тільки через загрозу покарання та примусу. Отже, мораль має величезний вплив на право, оскільки вона сприймається людиною добровільно через призму переконання та виховання. Закон, що буде створений без урахування моралі, ніколи не отримає схвалення від громадян тієї держави, сфера дії якого на неї поширюється. Тому право і мораль не повинні протиставлятися одне одному, адже в них одне джерело походження – визнання людської особистості, одна загальна підстава – вони виникають у процесі свідомої діяльності людей, визначаються одними умовами – виникають під впливом одних і тих же соціальних, економічних, політичних умов, виступають як показники соціального прогресу суспільства та є його цінностями, та, нарешті, в них одна мета – вони зорієнтовані на свободу волі та відповідальність людини, у тому числі – на позитивну правову відповідальність.

Таким чином, подібні риси права і моралі можна підтвердити завдяки їхнім спільним ознакам:

- це незмінні регулятори суспільних відносин;

- право і мораль – соціальні інститути, які породжені єдиною системою суспільних відносин;

- право і мораль усвідомлюються в процесі виховання, накопичення моральних та правових знань;

- вони впливають на людину з моменту народження, адже кожна дія суспільної людини підлягає моральній або правовій оцінці;

- право і мораль служать орієнтирами для здійснення людиною розумної волі;

- вимоги права і моралі можуть бути виконані лише через усвідомлення людиною їх необхідності;

- вони впливають і на емоційну сферу людини, тим самим є підставами виникнення у людини моральних та правових почуттів;

- право і мораль залежать від розвитку суспільства та інтересів його членів;

- право і мораль, як правило, єдині в оцінці злочинів, вчинених членами суспільства.

Дієвість та цінність права полягає в його моральних засадах та соціальній направленості, які мають проявлятися в тому, що: а) у праві повинні знаходити прояв елементарні загальноновизнані загальнолюдські моральні засади; б) право покликане реалізувати одну з найвищих моральних цінностей – справедливість, і не лише стосовно покарання за його порушення, а й добросовісного виконання; в) право, з точки зору свого найвищого призначення, повинно бути носієм природно-правових вимог щодо прав та свобод особи [4, с. 123].

Звідси витікає, що норми права повинні створюватися з урахуванням норм моралі, які панують у суспільстві, виступати формально визначеною мірою справедливості, і тому право в широкому розумінні повинно бути моральним явищем. Тому норми права повинні скасовуватися у разі невідповідності вимогам норм моралі, яка панує в суспільстві. Моральні норми для людини складають систему цінностей і переконань. Наприклад, десять Божих заповідей у Біблії є певним «кодексом загальнолюдської моралі», у якому зазначено такі норми моралі, як: не вбий, не кради. Ці норми зазначені на сьогодні у Кримінальному кодексі України, який передбачає відповідальність за порушення цих норм [5, с. 77].

Зрозуміло, що проникнення моральних принципів і норм у зміст права може мати залежно від галузі права різний характер. Так, прикладом поєднання вимог моралі та права є галузь сімейного права. Правові норми, які відповідають моральним уявленням щодо справедливості, рівності, здебільшого реалізуються громадянами добровільно. При порушенні таких норм має місце не лише юридичний конфлікт, адже при порушенні норм, що поєднують у собі, як і моральні, так і правові вимоги виникає як правова відповідальність, так і моральний осуд [6, с. 192].

Отже, якщо держава прагне бути правовою і демократичною, її нормативна база має відрізнятися високою моральністю, відповідати критеріям чесності і справедливості. Проте право не повинно відповідати усім моральним вимогам, а лише тільки загальнолюдським, що відповідали б засадам культури. Якщо розглядати мораль як таку, що заснована на християнських заповідях («не убий», «не кради» і т.д.), і як уявлення про добро і зло, справедливість, рівність, то саме в таких критеріях повинне відбиватись право. Також слід пам'ятати, що головний принцип права – це принцип справедливого застосування права та відповідальності за встановленою санкцією у разі порушення конкретної норми, а тому саме при втіленні цих двох принципів норми права не можуть оцінюватись за критерієм моральності, яка не передбачає примусу, а швидше закликає до прощення. До того ж, саме ті норми, які є практичним втіленням моралі (як наприклад, «не вбивай»), передбачають каральні заходи з боку держави найвищого рівня. Тут виникає парадокс: водночас держава і захищає моральну норму, яка отримала юридичне закріплення, і передбачає неморальні заходи покарання при її порушенні. Якраз у цьому полягає суть права, що в певних моментах воно є незворушним, незмінним і «холодним» до правопорушника, застосовуючи до всіх без винятку єдине правило відповідальності за правопорушення.

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки: 1) мораль, право – дві взаємопов'язані форми регуляції поведінки людей у суспільстві; 2) співвідношення, взаємозв'язок і взаємодія моралі і права із соціальною дійсністю є центральною проблемою морально-правової соціалізації; 3) соціальні функції моралі і права виступають першочерговим фундаментом морально-правової регуляції

поведінки людини; 4) морально-правовий розвиток особистості залежить від ефективного засвоєння морально-правових норм, уявлень, переконань та засобів регулювання морально-правової поведінки.

Виходячи з вищенаведеного, ми приходимо до висновку про необхідність формулювання вихідного постулату, зміст якого містив би єдність правових і моральних категорій. Цей постулат можна, на нашу думку, сформулювати як моральне право, що є синтезом співіснування, взаємодії, взаємовпливу права і моралі. Саме моральне право в умовах сьогодення покликане змінити відношення до норм права та зорієнтувати членів суспільства на позитивну правову відповідальність. Моральне право має свою структуру, в якій містяться наступні елементи: морально-правова свідомість, морально-правова поведінка та морально-правові відносини.

На підставі морального права формується морально-правова свідомість, яку можна розглядати як сукупність почуттів, уявлень та поглядів, що виражають ставлення людини до суспільних процесів, які відбуваються у морально-правовій площині. Морально-правовій свідомості повинні бути притаманні наступні ознаки: відбивається через розумово-вольові процеси людини; усвідомлення моралі та права здійснюється на загальних критеріях добра і зла, справедливості, рівності, гуманності тощо; формування даної свідомості здійснюється протягом усього життя.

Засвоєння морального права повинне втілюватися у морально-правовій поведінці. Морально-правова поведінка повинна бути вмотивованою спонуканнями волі та розуму до вчинку, який би відповідав моральними та правовим цінностям, встановленим у суспільстві, а також засвоєним знанням у процесі морально-правового виховання.

Морально-правові відносини характеризуються тим, що по-перше, реалізуються в рамках морально-правових цінностей, по-друге, пов'язані як з реалізацією своїх прав, так із виконанням обов'язків, по-третє є результатом морально-правового виховання.

Морально-правове виховання пронизує всі інші види виховання, є невіддільним від них та включає в себе: формування у людини свідомості зв'язку з суспільством, залежно від нього, необхідності узгодження поведінки з інтересами суспільства, готовності прийняти соціальні вимоги і соціальний контроль; ознайомлення людини з моральними та правовими ідеалами, вимогами суспільства (моральними нормами), доказ їх правомірності та розумності; перетворення моральних та правових знань у моральні та правові переконання, створення у людини системи цих переконань, що гарантують моральну правильність, а при необхідності – і самовідданість його вчинків; формування встановлених моральних та правових почуттів; виховання високої культури поведінки як одного з головних проявів поваги людини до інших людей і одного з основних умов нормального функціонування людських колективів; формування потрібних даному суспільству моральних та правових звичок, досягнення відомого автоматизму

правильної поведінки, особливо в повсякденних, повторюваних умовах [7, с. 68, 166].

Ми вважаємо, що саме моральне право спрямоване на підвищення авторитету права у суспільстві. Це можна досягти шляхом інтеграції моралі в право наступними діями:

- закріплення в нормах права заходів заохочення;
- орієнтація норм права на позитивну правову відповідальність людини;
- нормативне закріплення прикладів активної правомірної поведінки людини;
- закріплення засобів державного переконання та правового стимулювання;
- підвищення реалізації заохочувальних санкцій норм права.

Право і мораль – це два суверенні інструменти соціального регулювання, що взаємодіють та перебувають у глибинній єдності. Така взаємодія є очевидною, оскільки як генезис, так і реальне буття права і моралі зумовлені єдиними соціальними умовами. Мораль займає основоположне місце у розвитку права, адже більшість правових норм ґрунтувались на засадах моральних цінностей та з урахуванням норм моралі. Право – це моральне явище, адже в ідеалі у ньому повинні відбиватися моральні погляди людей і суспільства. Ефективність права якраз і залежатиме від того, наскільки його норми відповідають нормам моралі. Отже, право і мораль – це дві нероздільні, взаємодоповнючі категорії. Мораль і право є орієнтирами не на правову чи моральну, а на правильну поведінку, яка б відповідала цінностям визначеним державою і суспільством загалом.

Висновки. Мораль та право – це соціальні детермінанти позитивної правової відповідальності людини, історичне виникнення яких

пов'язане з упорядкуванням, регуляцією та організацією діяльності соціальних суб'єктів. Найбільшої ефективності позитивна права відповідальність досягне при синтезі співіснування, взаємодії, взаємовпливу права і моралі, тому нами запропонований вихідний постулат, зміст якого містив би єдність правових і моральних категорій – моральне право. Моральне право покликане змінити відношення до норм права та орієнтувати членів суспільства на позитивну правову відповідальність людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чередніченко Г.О. Взаємообґрунтування моралі та права у філософії П.Д. Юркевича : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Г.О. Чередніченко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 189 с.
2. Демиденко В.К. Свіість : [навчально-методичний посібник] / В.К. Демиденко. – К. : Науково-методичний центр середньої освіти, 2000. – 86 с.
3. Золотухина-Аболина Е.В. Курс лекцій по етике / Е.В. Золотухина-Аболина. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 384 с.
4. Львова О.Л. Мораль як ціннісний критерій виміру права / О.Л. Львова // Моральні основи права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16 грудня 2010 р.). – Івано-Франківськ, Надвірнянська друкарня, 2010. – С. 120–123.
5. Чайковська У.В. Взаємодія права і моралі / У.В. Чайковська // Право, мораль, релігія: історичні зв'язки та сучасність : матеріали Курсантсько-студентських наукових читань (м. Івано-Франківськ, 22 грудня 2010 р.). – Івано-Франківськ, Надвірнянська друкарня, 2011. – С. 73–79.
6. Яговка М.І. Моральні чинники правового ідеалізму / М.І. Яговська // Моральні основи права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16 грудня 2010 р.). – Івано-Франківськ, Надвірнянська друкарня, 2010. – С. 190–193.
7. Абросимова О.К. Взаимодействие права и морали в современном российском обществе : дисс. ... канд. юрид. наук : с пец. 12.00.01 «Теория и история государства и права, история политических и правовых учений» / О.К. Абросимова. – Саратов, 2001. – 192 с.